

Csoóri Sándor új esszéi

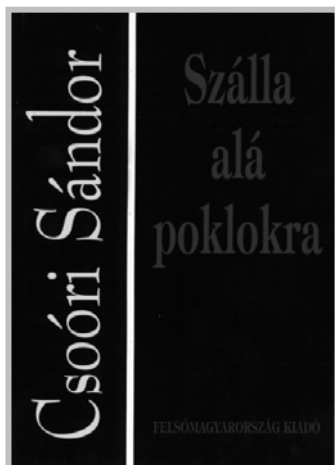
CSOÓRI SÁNDOR: SZÁLLA ALÁ POKLOKRA

A Püski Kiadó 1994-ben *Tenger és diólevél* címmel két hatalmas kötetben foglalta össze Csoóri Sándor gazdag esszéírói munkásságát. A *Szálla alá poklokra* a Felsőmagyarország Kiadó karácsonyi ajándéka, Csoóri Sándor újabb esszéinek gyűjteménye. Rendkívül szerteágazó tematikája ellenére egységes karakterű köteté avatja a szerzőnek az a különleges képessége, hogy a világ legkülönfélébb apróbb-nagyobb dolgait merész, de mindig meggyőző okfejtéssel kapcsolja bele érdeklődésének fő irányába. Könnyű Csoóri Sándornak – mondhatnánk Farkas Árpád Sütő András esszéiről írt megállapítását kölcsönvéve –, hiszen mindenről az jut eszébe, amit éppen mondani akar. Csoóri Sándornak valóban van néhány olyan alapdondja, melyektől nem tud, s nem is akar szabadulni, melyeknek az újabb, immár rendszerváltás utáni idő szorításában is újra meg újra nekifeszül, mert az emberi minőség és a közelebről a magyar nemzet létkérdéseinek tudja azokat. Kép-

zelete, gondolkodása ezért emeli ezekhez az alapügyekhez a legkülönfélébb jelenségeket. Ezáltal szervesül szemléletileg a heterogén tematika is. Egyszerre tanúsítván az írói szemlélet, érdeklődési kör tágasságát, nyitottságát és közösségi felelősségtudattól áthatott szervességét, célirányosságát. Németh László azt vallotta, hogy a „szellem: rendező nyugtalanság”. Csoóri Sándor esszéiben ennek a szellemnek, ennek a rendező nyugtalanságnak a folytonosan eleven működését látjuk. Igazi értelmiségiként állítja mindig egyetemes összefüggésekbe az egyes jelenségeket, írásainak nagy belső tagasságuk és távlatuk van.

A kötetet nyitó *Két jegenye* című kis esszé a könyv írásainak egyik jellegbeli mintája lehetne. Ezúttal mondhatni jelentéktelen tárgy, a költő ablaka előtt álló két jegenye röpteti föl a képzeletet. A két jegenye a távlatok, magasságok, ég felé törekvés, torony-emberség jelképeivé emelkedik, a „lehúzó, törpe világ” ellenpontjaként az emberi nagyság lehetőségét is jelzi. A költői látomásban gazdag életet nyernek a jegenyék, egyszer az ég felé törő „prométheuszi lények”, máskor a „Van Gógh-i örület” jelképei vagy olyanok, mint „a góliátok megfeketedett csontváza”. A valóság is a művekben nyer mélyebb értelmet.

A jegenyékről való tünődés, a mélységperspektívákat, távlatokat, létértelmező összefüggéseket megvilágító kis esszé után az *Indulatos levél egy szerkesztőhöz* áll.

Felsőmagyarország Kiadó

Miskolc, 1997

232 oldal, 750 Ft

Egészen más műfajú írás tehát, de a látatás ereje ebben sem kevesebb. Már a *Hattyúkkal, ágyútűzben*, s még inkább a *Ha volna életem* verseiben is feltűnt az, hogy a rendszerváltással összekapcsolódó, hatalmi célok által motivált közéleti mocskolódások, rágalmozások pergőtűzébe került

Csoóri Sándor keserűségében nem egyszer szarkasztikus és animizációs

(emberi tulajdonságokat, magatartásformákat állatok tulajdonságaival jellemző) stíluselemekkel figyelmeztetett az emberhez méltatlan felelőtlenség, ellenségeskedés tobzódására. Mostani indulatos levele „saját képzeletükbe belemámosodott” rágalmozóinak mocskolódása ellen emel szót. Érveinek felsorakoztatása mellett a stílus metsző élére is figyelniünk kell. A fontos ügyekről szóló felszínés, „sima, gördülékeny” rádióbeszélgetést úgy hallgatja Csoóri Sándor, mint ahogy gyermekkorában perceként figyelte a réti folyó „felszínén szaladgáló vízbogarak mutatványát”. E magatartás erkölcsi megítélését is erős képbe foglalja, midőn a nyilatkozó „burjánzó látomását” említi. Azzal pedig már az új történelmi helyzetet is jellemzi, hogy olyanok ítékeznek most „a levegőben úszó ökönyál nyomát követve a levegőben úszó pletykák alapján”, „akikről azt hihette az ember, hogy korábbi életük öncsalásai s politikai karamboljai után teljesen megváltoztak, s nem bonyolódna többé meggondolatlan kalandokba”. A súlyos, de közismert életrajzi tényekre épülő megsemmisítő ítélet az alaptalan rágalmozás, mocskolódás váltotta ki Csoóri Sándorból. Ezért kérheti azt rágalmozóitól, hogy inkább jelentsék föl, minthogy rágalmozzák: „Az alaposan megindokolt följelentés férfiasabb a mocskolódásnál.” A *Két jegenye és az Indulatos levél egy szerkesztőnek* két véglet: az előbbi a főlemelő távlatok jelképe, az utóbbinak a földreverő hitványság a

tárgya. Az utóbbival is gyakran szembe-sülve, de mindig az előbbiért küzdve mérik mai világunkat, életünket Csoóri Sándor újabb esszéi.

A Csoóri Sándor által is használt mozaiknemzet fogalom mintájára

mozaikkönyvnek is nevezhetjük ezt a kötetet,

azt értve az elnevezésen, hogy mindegyik írása önmagában is értékes színfolt, valószínű értéküket azonban a kötet egészében nyerik el az egyes írások. Így, együtt nézve a kötetet, biztonsággal állapíthatjuk meg róla, hogy Csoóri Sándor korábbi esszéköteteinek szerves folytatása ez a gyűjtemény – szemléletileg és tematikailag egyaránt. Besorolható ez a könyve is nemzeti önismeretünk mélyítésének alapművei közé annak ellenére, hogy – egykét kivételtől eltekintve – rövid esszék foglalata.

A szerves folytatás Csoóri Sándor könyve esetében szószerint értendő: nem ismételt, hanem az új idő, az új történelmi helyzet kihívásai felől néz szembe a régi és új gondokkal, jelenségekkel. Így a *Szántottam gyöpöt, Egykor elindula tizenkét kőműves, Utazás félálomban, Tenger és diólevél, A magyar apokalipszis, Műfajok örösváltása?, Kapaszzkodás a megmaradásért, Eltemetetlen gondok a Duna-tájon* és a többi nevezetes Csoóri-esszé szemléleti előzményként, alapozásként odaértendő az utóbbi években készült elemzések, töprengések elé.

Újabb esszéi szellemi súlyukat, létérédekű fontosságukat pedig nem kis részben annak is köszönhetik, hogy bennük olyan ember keresi a történelmi cselekvés mai szellemi és erkölcsi lehetőségeit, aki a diktatúra évtizedeiben a hatvanas évek elejétől kezdve minden kulturális és politikai ellenzéki megmozdulás, esemény elindításában és alakításában kezdeményező szerepet vállalt. Reménytelen időszakban volt szellemi „bujtogató”, történelmi értelemben is cselekvő ember. A nehéz évti-

zedek küzdelmeiben megszerzett szellemi és erkölcsi tőkéje alapján választották 1991-ben közfelkiáltással a Magyarok Világszövetsége elnökévé. Senki más nem volt, aki az elmúlt évtizedekben annyit tett volna a magyarság egészéért, a szét-szórt magyarság szellemi-lelki összetartásáért, mint Csoóri Sándor. Ez a nagy szerep lehet gyötrelmes a hivatal ügyeinek tekintetében, de szellemi értelemben semmi változást nem hozott Csoóri Sándor pályáján. A magyarság alapügyeit évtizedek óta sajátjaként vállalta.

Ady Endre – saját vallomása szerint – úgy érezte, mintha ő volna az utolsó magyar, aki még tehet valamit ezért a nemzetért. Ez a szüntelenül cselekvésre szólító felelősségtudat él Csoóri Sándorban is. Ez a közösségi ethosz jelöli ki esszéinek főbb motívumköreit is. Állandó a gyötrelme amiatt, hogy – meggyőződése szerint – a magyarság messze alatta marad most a saját lehetséges szellemi-erkölcsi színvonalának.

Az egyéniség mindenek fölött való szabadságát hangoztató elmék ma gyakran szembeállítják a szabadság-központú és a közösség-központú gondolkodást és magatartást – ez utóbbit korszerűtlennek minősítve. Csoóri Sándor gondolkodásában számomra éppen az az egyik legrokon-szenvesebb vonás, hogy ez az álellentét őt meg sem érinti. Sok árnyalatban kibontott gondolata szerint személyes részvételünk nélkül a világ sem létezik számunkra.

A személyiség értékét nemcsak megbecsüli, hanem a közösség formálása szempontjából is döntő jelentőségűnek tartja a hiteles személyiségek és gondolatok kiválasztódását, mágnus-szerepét. Az elvontabb gondolatok felé is mindig személyes élményből, tapasztalatból indul. Azt azonban a magyar történelem is tanúsítja számára, hogy „áldozatszerepünk: közösségi szerep”. Ebből az aligha vitatható tényből viszont az következik, hogy

„sorsdöntő pillanatainkban közösségként kellene igent vagy nemet mondanunk”. Történelmünkben – korábban többször szólt erről Csoóri Sándor – két nagy pillanat volt, amikor a magyarság valóban „közös ihlettel” cselekedett, nemzetként viselkedett: 1848-ban és 1956-ban. Most azonban különös rendszerváltásunk egész története azt mutatja, hogy a magyarság képtelen erre a közös cselekvésre, nem tud közösségként igent vagy nem-et mondani.

Csoóri Sándor újabb esszéinek egyik motívumsora sokoldalúan és árnyaltan világítja meg a nemzeti újjászületés elméletét, a szellemi-lelki-gazdasági nemzeti szétszórtság okait és tényeit. Döbbenetes láttelepet készít a magyarság itthoni és külföldi állapotáról egyaránt. Okok és okozatok leverő leltárát készíti el számbavevé és új szempontok szerint megvilágítva a bajok – itt föl nem sorolható – sokaságát. Ezek megmutatása, leleplezése azonban sohasem az önemészítő reménytelenséghez vezet az ő esszéiben, hanem minden esetben a nemzeti kibontakozás, megújulás útját keresi. A bajok átvilágítása, értelmezése azok megszüntetésére irányul. Minden írásával a felelős közösségi gondolkodás- és magatartásmód kialakítására ösztönöz. Azt tudatosítja, hogy elkerülhetetlen történelmi feladatunk a magyarság önpusztító tétovaságának, megosztottságának a megszüntetése. Nem valamiféle naiv egységeszme jegyében érvel, a jó megosztottságok történelemmalakító szerepét maga is vallja, de sokoldalúan világítja meg ama Bethlen Gábor-i eszme mai aktualitását, mely szerint: előbb a natio és csak azután a religio. Csoóri Sándor már a rendszerváltás első pillanataiban figyelmeztetett ennek a gondolatnak a fontosságára, már akkor féltette a nemzetet attól, hogy a pártosodás lázában elmulasztja az egységesülés történelmi lehetőségét. Sokak által félreértett, még inkább félre magyarázott kесе-

rűségét is az váltotta ki a *Nappali hold* című esszéjében is, hogy tapasztalta a részérdekeknek a nemzet érdekei elé helyezését.

A rendszerváltás utáni évek eseményeit, magatartásmódjait számbavéve

sem reked meg a nyilvánvaló veszteségek listájánál, hanem – mintha azt remélné, hogy legalább a sok rossz tapasztalat segít észhez térni – ma is a nemzeti megújulás szükségességét vallja:

„De hiába acsarkodunk ellene, a magyar abszurdítások változatlanok maradnak mindaddig, amíg nem erősödik meg bennünk egy olyan eszme, olyan gondolat, amely a külön-külön röpködő részeket összerántja, hogy egészzé állhassanak össze.

Kérdés: van-e ilyen mágneses erejű gondolatunk? Van! Csak a lélek ereje hiányzik a működéséhez. S ez a gondolat nem más, mint amit a politika nyelvén szólva magyar–magyar integrációnak nevezhetnénk. Egységesülésünk határoktól független, fokozatos megszervezésének.”

Csoóri Sándor a magyarságról, mint közösségről, mint nemzetről a történelem folyamatában gondolkodik. Ezért emelheti a különféle – történelmi kényszerből származó vagy a rendszerváltás folyamatában kialakult – ellentétek fölé a közös magyar érdek képviselőjét. Esszéinek nemzetnevelő erejét elsősorban ennek az egységes nemzeti érdekeknek a következetes képviselőjében látom. A mai idő kihívásával is abból a szempontból vet számot, hogy egy-egy történelmi válaszunk mit jelent a magyarság egésze számára.

Ennek a magyar érdekegyesítést szorgalmazó koncepciónak szerves része az irodalom rangjának, szerepének a védelme is.

Az irodalmi műveltséget háttérbe szorító „vizuális kultúra” felszínessége

azt a mélyebb eszmélkedést iktatja ki a nemzeti művelődésből, amelyik nélkül

nem ismerhető meg a dolgok szerves alakulása. Az „irodalom és a nyelv elszegényedésével párhuzamosan azonnal elszegényednek az érzelmek, hajléktalanná válik a gondolkodás is”. Csoóri Sándor gondolkodásában az irodalom a dolgok értelmének, távlatának a felismeréséhez nélkülözhetetlen eszköz, éppen ezért érthetetlen, hogy szerepvesztését nem egyszer maguk az írók okozzák. „A művek eltűnése nemcsak a személyiségek eltűnését jelentené világunkban, hanem a valóságét is” – fogalmaz máskor a modern hermeneutika gondolatával teljesen egybehangzóan. Az irodalomban is a részek fölött képződik meg számára a nemzeti irodalom kánonja. Adyról és Kosztolányiról írja: „Olyan a viszonyuk egymáshoz, mint a Biblia két megszentelt könyvének: az Ószövetségnek és az Újszövetségnek.” Más helyen irodalmunk Babits nyomán indult ágáról vallja, hogy az „olyan gazdagodás, amely nem csupán tágitotta, de mélyítette is a magyar költészetet”. Az irodalmi élet mai hiányát azért tartja súlyos gondnak, mert a gondolatok és személyiségek kikristályosodásának, a szellem szabad mozgásának a lehetőségétől fosztjuk meg magunkat ezáltal. Az irodalomban a valóság ismeretlen dimenzióinak a feltárását is megmutatja midőn Apollinaire *Égőv* című versét a televízió látásmódjának megelőlegezéseként értelmezi, azzal a lényeges különbséggel persze, hogy „Apollinaire a versben azonban rendet tart”. Csoóri Sándor számára ez a szemléleti rendtartás éppoly fontos, mint a pillanatonként más-más tájra szárnyaló nyitottság. Gondolkodásának sokak számára talán anakronisztikus, számomra azonban fölöttébb rokonszenves vonása, hogy az irodalmat ma is a személyiség- és közösségformálás egyik legfontosabb lehetőségének tekinti. Ady, Németh László, Illyés neve okkal szerepel gyakran az újabb esszéikben is. Ugyancsak tágas összefüggések rendjében elemzi a József Attila-

eszmélet értelmét és szükségességét a mi életünkben is. „Alultáplált tudat”-tal ugyanis sem az ország, sem a nemzet nem tud helyesen dönteni, nem tud autonóm lenni saját dolgaiban sem.

Történelmünknek azokkal a tényeivel néz szembe „életveszélyesen megsértett igazságérzettel” Csoóri Sándor, amelyek még a nemzet történelem iránt érzékenyebb tagjaiban is fölöttébb összemaszatolódtak a diktatúra évtizedeiben, s a jól manipulálható nemzeti büntudat részévé lettek. Történelmünk tényeit megváltoztatnunk nem lehet, de megváltozhat a viszonyunk az egyes eseményekhez, ha őszintetebben és folyamatában látjuk történelmünket, s nem vesszük át szolgalmód ellenségeink rólunk alkotott torzképeit.

Csoóri Sándor a Magyarok Világszövetsége elnökeként avatta föl a Don-kanyarban elpusztult II. magyar hadsereg katonáinak emlékoszlopát – a tragikus pusztulás után több mint ötven esztendővel. Ebben a drámainak nevezhető helyzetben elmondott beszéde e tragédia történeti előzményeit úgy tárja föl, hogy megvilágítja annak sokágú történelmi előzményeit, s így más összefüggésbe kerül a magyar közgondolkodásba évtizedeken keresztül belevert büntudat is. Emlékeztet arra, hogy Ferenc József kérésére 1849-ben I. Miklós cár úgy küldte a magyar szabadságharc ellen kétszáz ezer katonáját, hogy „előtte egyetlen rossz szót nem ejtettünk egymásról”. „Ha mindez nem történik meg az európai történelem egyik válságos és önkényes pillanatában, mi most nem egy sokat szenvedett kis nép képviselőiként állunk egy sokat szenvedett nagy nép képviselőivel együtt halottaink csontjai fölött, hanem más ügyben, a rokonszenv és a nagyrabecsülés légkörében, egyenrangúan s büntudat nélkül.” Igen, e nélkül nem lett volna, nem ilyen lett volna a kiegyezés, e nélkül nem következhetett volna be Trianon sem, s tovább: a magyarság nem válik a második

világháborúban idegen érdekek áldozatává. A tények persze tények maradnak, de mégsem csak a megsemmisítő büntudat marad bennünk, hanem mások történelmi felelőssége is erős hangsúlyt kap.

A kötet legjelentősebb esszéje, a *Határ-sértés, súlyos gondokkal* ilyen „glóriás közhelyeket” felszámoló szemlélettel néz szembe a trianoni békediktátum előzményeivel és következményeivel. Csoóri Sándor a hetvenes évek elején írt *Utazás félálomban* című esszéje óta számtalanszor emelt szót a kisebbségi magyarság beolvastásának, felszámolásának ördögi mechanizmusa ellen. Most a trianoni trauma okozta „orvosolhatatlan lelkiállapotról” vall. Minden erdélyi utazása mindmáig „egy bozótos igazságtalanságon való átkeles is”. Ezzel az igazságtalansággal vet számot ez az esszé, ennek a gyökereit és mai következményeit világítja meg. Elkülöníti a tudomásul vételt az elfogadástól. Kényszerűségeket az ember tudomásul vesz, de igazságtalanságokat sohasem fogadhat el, mert az elfogadással szentesítené azokat. Az őszinteséget éppen a kölcsönös megértés érdekében tartja szükségesnek, de az őszinteség őt a román–magyar viszony tekintetében arra ösztönzi, hogy sorra leszámoljon a tényeket meghamisító „glóriás közhelyekkel”. Így minősíti kártekonynak azt a nyilvánvaló csúsztatást, hogy a német–francia megegyezéssel hozták párhuzamba a román–magyar kibékülést, hiszen „a kis kés nem azonos a nagy késsel”, összemérhetetlen arányokról van itt szó.

Ugyanígy tárja fel a versailles-i békeszerzők elfogultságát és tájékozatlanságát,

majd a Trianont követő magyar kisebbségellenes néma háború tényeit, az „utódállamok hetvenhét éve tartó módszeres honfoglalás”-át, mely a Trianonban tett ígéretekkel homlokegyenest ellenkezik. Mennyit hangoztatták évtizedeken keresztül a kiegyezés utáni magyarság ki-

sebbségellenes politikáját. Ezzel szemben Csoóri Sándor rámutat arra, hogy a tények másról tanúskodnak: „Soha olyan nemzetiségi virulás sehol, népszaporulatban, értelmiségi erősödésben, öntudatgyarapodásban, mint az Osztrák–Magyar Monarchia magyarok által uralt tájain!” Ezzel a nemzetiségi kibontakozással szembeállítja a Trianon utáni magyarság történetét: „Nem kéne az ezeréves mitológiát fölcserélni a hetvenhét éve fölhalmozódó tényekkel? Mert még megbocsátani egymásnak is csak azt lehet, amit őszintén beismerünk.”

A történelem tényeit most már az olvasó történelmi szakmunkákból is megismerheti. Csoóri Sándor esszéjének újdonsága nem a tények föltárása, hanem a folyamatok együtt-láttatása és személyes hitelű árnyalt és távlatos mérlegelése. Ennek során a kisebbségi autonómia igényét fogalmazza meg, mert „egyedül ez jelenthetné a megkésétt, történelmi jóvátételt mindenért, mert ebben az esetben mind a két félnek egyformán kellene vigyáznia az együttélés írott és íratlan törvényeire. Ez

lehetne egy újszerű egyenrangúság alapja, maga a kiegyensúlyozó erő.” Politikai bölcsesség és etikai követelmény együttes megnyilatkozása ez. Történelmi tények sokaságával dokumentálja a kisebbségi autonómiák szükségességét, hiszen több ízben megbizonyosodott már, hogy a legszebb ígéretek is semmivé váltak a kölcsönösség kényszerítő ereje nélkül. Ami a logika és az erkölcs szerint evidencia, az még nem biztos, hogy történelmi realitás is, hiszen a hatalomba jutott többségnek erkölcsi emelkedettséggel is kellene rendelkeznie ahhoz, hogy a demokráciát ne a saját érdekei szerint értelmezze, hanem egyetemes emberi elvek szolgálatában működtesse.

Csoóri Sándor „pokolviselt ember”-nek mondja magát az egyik interjúban. Kötetének esszéi arról tanúskodnak, hogy a poklot is ép lélekkel járta meg, cselekvő történelmi jelenléte kultúránk eszméltető értéke.

Görömbei András

